Eesti hea teadustava – *quo vadis*?

Margit Sutrop
Tartu Ülikooli eetikakeskuse juhataja
Teadusfoorum „TeadusEST 2019“
Tartus, 10. detsembril 2019

Teaduseetika ja teadlase eetika

Teadlase eetika ja teadustöö eetika

- **Teadlase eetika kui kutse-eetika** keskendub teadlase professiooniga seotud väärtustele – ausus, hoolikus, avatus, vabadus, vastastikune austus, vastutus, võrdne kohtlemine – ning nendele toetuvatele headele tavadele teaduses.
- **Teaduseetika kui praktilise eetika** fookuses on küsimus, millistest väärtustest ja eetilistest printsiipidest peaks uurimistöö lähtuma; kuidas viia eetiliselt läbi nii inimuuringuid kui ka loomkatseid ja hoida ära halbu sotsiaalseid mõjusid.

Eetilised printsiibid

- Austus inimväärikuse ja autonoomia vastu, sh privaatsuse ja konfidentsiaalsuse kaitse
- Heategemine (kasude ja riskide tasakaal)
- Mittekahjustamine (haavatavate gruppide kaitse)
- Õiglus (hüvede jagamine, õiglane kohtlemine)

Euroopa Komisjoni projektide eetiline hindamine

- Ethics Self-Assessment
- Ethics screening, ethics review, follow up
- Hindamine: uurimistöö eesmärgid, metodoloogia, eetilised implikatsioonid
- Euroopa Komisjoni juhised projektide eetika kirjutamiseks
- https://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/grants_manual/hi/ethics/h2020_hi_ethics-self-assess_en.pdf
- https://ec.europa.eu/research/participants/docs/h2020-funding-guide/cross-cutting-issues/ethics_en.htm

Eetika humanitaar- ja sotsiaalteaduste projektides

- **Guidance Note for Researchers and Evaluators of Social Sciences and Humanities Research** (M. Sutrop, C. Florea), 2010

https://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/fp7/89867/social-sciences-humanities_en.pdf

- **Ethics in Social Sciences and Humanities**, 2019

https://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/other/hi/h2020_ethics-soc-science-humanities_en.pdf

Teadlaste eetikakoodeks ja hea teadustava

- Eesti teadlaste eetikakoodeks (2002)

http://www.akadeemia.ee/_repository/File/ALUSDOKUD/Eetikakoodeks2002.pdf

- Hea teadustava (2017)

https://www.eetika.ee/et/eesti-hea-teadustava

- Euroopa teaduseetika koodeks (ALLEA) (parandatud väljaanne, 2018)

https://www.allea.org/wp-content/uploads/2018/06/ALLEA-European-Code-of-Conduct-for-Research-Integrity-2018-Estonian_FINAL.pdf

Eesti hea teadustava

- Alusväärtused: vabadus, vastutus, ausus, objektiivsus, austus, hoolivus, õiglus
- Tegevuspõhimõtted, puudutavad kõiki teadustöö etappe
  - Teadustöö kavandamine
  - Teadustöö tegemine
  - Autorsus, teadustöö tulemuste avaldamine, rakendamine
  - Teadlane teaduskogukonnas
  - Hea teadustava järgimine, edendamine ja rakendamine

- Millistel juhtudel ja kuidas Eesti heale teadustavale on avalikes diskussioonides viidatud?

Heale teadustavale viitamine 1. Kolme rektori kokkulepe

- **Kolme rektori kokkulepe** 2017 tselluloositehase võimalike mõjude hindamiseks. Kasutati kahte pidi: nii rektorite leppe osana kui vastulausena teadlaste poolt.

Tüliõunaks oli Hea teadustava punkt 4.4.3 "Esinedes avalikkuse ees, osutab teadlane selgelt, kas ta esindab isiklikke seisukohti või teadusasutuse ametlikke seisukohti".

Kes on ekspert?

Kolme rektori kokkuleppe osana

„Lähtudes olemasoleva parima kompetentsi ühise kasutamise soovist, üldistest teaduseetika põhimõtetest, erinevate erialaste ja metodoloogiliste lähenemist ühitamise ja koordineerimise vajadusest ning erinevate ülikoolide teadlaste koostöö parendamise soovist, lepivad allakirjutanud kokku järgnevas: 1) ülikoolid lähtuvad oktoobris 2017 vastu võetud ja allkirjastatud HEA TEADUSTAVA kokkuleppes toodud printsiipidest…“

Ebaselgeks jäi, millisele osale viidati.

Vastulausena leppele teadlaste endi poolt

„Hea teadustava näeb ette, et «Esinedes avalikkuse ees, osutab teadlane selgelt, kas ta esindab isiklikke seisukohti või teadusasutuse ametlikke seisukohti». Kombineerides seda lauset rektorite kokkuleppe punktidega, mis näevad ette ühtsete tulemuste väljatöötamist ning kõneisikute kasutamist, jääb arusaamatuks, kuidas peab teadlane käituma olukorras, kus ta teavitab avalikkust, tuginedes oma ametist tulenevale teaduslikule pädevusele ja taustainfole (st ei esita isiklikke seisukohti), kuid ei esinda samal ajal teadusasutuse ametlikke seisukohti.“ (väljavõte 7. 12. 2019 PM „Aveliina Helm, Tsipe Aavik ja Jüri Allik: murelikult kolme rektori kokkuleppest“)

- Viidatakse „Hea teadustava“ punkt 4.4.3

Heale teadustavale viitamine
2. Huvide konflikti teema

Tartu ülikooli vanemteadurit süüdistatakse EAS-ilt 200 000 euro väljapetmises

23.01.2018 Eesti Päevalehes

- Toomas Plank: „Huvide konflikti vältimine on Tartu ülikooli jaoks oluline teema. Selleks oleme välja töötanud ja läbi arutanud hea teadustava dokumendi ning oleme just läbi arutamas põhimõtteid, kuidas vältida huvide konflikti ettevõtlussuhetes ja muudes protsessides ülikooli sees."
- Viide hea teadustava peatükile 4

2. Huvide konflikti teema ptk. 4.5

4.5.1 Teadusasutus ennetab teadlikult huvide konfliktide ametikohtade valimisel või määramisel, ressursside jagamisel ja teadlaste tunnustamisel.

4.5.2 Teadusasutus tagab, et oma asutust puudutavates otsustes lahendatakse huvide konfliktid läbipaistvalt, erapooletult ja õiglaselt.

4.5.3 Teadusasutus loob kõigile asutuse liikmetele võimalused huvide konfliktis konfidentsiaalselt teada anda.

4.5.4 Teadusasutus loob juhised ja suunised, mida on vaja huvide konflikti teadvustamiseks ning käsitlemiseks, ja pakub vastavat väljaõpet.

4. juhtum: Vakra ja Kovalenko plagiaadi juhtumite menetlemine

2. märts 2019, Eesti Päevaleht

- „Eesti hea teadustava (2017) annab üldised suunised selle kohta, kuidas menetleda hea teadustava rikkumisi. Aga iga teadusasutus peaks töötama välja täpsemad protseduurireeglid.“
- Tervikuna tuuakse välja alapeatükk 5.4 „Kuidas menetleda hea teadustava põhimõtete rikkumisi?“

Plagiaadi juhtumid

- 13. märts 2019, Eesti Päevaleht
- „Nimelt sõlmisid ülikoolide rektorid, teadusasutuste ja teaduselu korraldavate institutsioonide juhid 2017. aasta novembris hea teadustava kokkuleppe. Sellega leppisid 23 allkirjastajat kokku ka järgmises: „Teadusasutus loob selged suunised võimalikust hea teadustava põhimõtete rikkumisest teatamiseks”, „[Teadusasutus] määratleb selgelt, kelle poole kahtluste ja küsimuste korral pöörduda,” ja „Teadusasutus kehtestab rikkumiskahtlustuste menetlemise korra ja lepib kokku sanktsioonid.”“
- Taaskord viidatakse tervikuna alapeatükile 5.4.

5. Juhtum Ressursside kasutamine (TallTechi Nurkse juhtum)

- 14. oktoobri Postimees "TTÜ auditijuht: salvestised ei loe, sõnad pandi suhu ja tõlgendusruumi on palju"

Ajakirjanik: "**Ometi on mõned kindlad reeglid, näiteks ei tohi olla topeltrahastamist. Kas te ei pelga, et teie pakutud lahenduse puhul võib see nii olla?**

TallTechi teadusprorektor: "Küsimus on muidugi põhjendatud ja see on **hea teadustava** kontekstis selgelt lubamatu. Teisalt, OGI projekti üks eesmärk oli ka koostöövõrgustiku arendamine ja sünergia loomine. Kuidas seda tehakse? Läbi ühistaotluste, võrgustike ja koostööprojektide. Ta ongi orgaaniliselt paljude teiste valdkondadega seotud, mis objektiivses mõttes teeb keeruliseks ka selgete piiride vaheletõmbamise. Kui etteheide seisneb selles, et osa teadlaste osalus on meelevaldselt seostatud, siis sellega ma nõus ei ole."

- Peatükk 1, alapeatükk 1.4 ja punkt 1.4.2 (topeltrahastuse teema)

Teadlaste poolt nõu küsimine, kuidas toimida

- Autorsuse küsimused
- Informeeritud nõusoleku küsimused
- Tudengitööde kasutamine teadustööks (andmete kogumine)
- Erinevate andmete töötlemise ja arhiveerimise/hävitamise nõuded eriala spetsiifikast tulenevalt
- Internetiuuringud, sh sotsiaalmeedia
- Intellektuaalse omandi küsimused
- Eetikakomitee load (millal vaja, milline komitee, mida silmas pidada)
- Suhete küsimused

- Hea teadus ja väärkäitumine teaduses

Hea teadus ja rikkumised

- **Kas hea teadus ja väärkäitumine teaduses on ühe medali kaks külge?**
- **Ei, sest hea teadus** ei ole võrdsustatav pelgalt hea teadustava rikkumisest hoidumisega, vaid on laiem mõiste, mis sisaldab endas nii olulistele väärtustele truuksjääva teadlase tegevust kui ka teaduskorralduse üldisemat struktuuri, mis võimaldab teaduse usaldusväärsust ja terviklikkust tagada.
- Selle jaoks, et hea teadustava rikkumiskahtlusi ja kaebusi menetleda, peab kujunema üldine arusaam, mida **väärkäitumiseks** pidada. See arusaam on aga muutuv. Mida rohkem erinevaid juhtumeid läbi arutatakse, seda ühtsemaks lähenemine kujuneb. Menetlemise teeb keerulisemaks ka mõningane praktikate erinevus erialati.

Kus ja kuidas väärkäitumine esineb?

- Hea teaduse raamnõuete mittejärgimine
- Väärkäitumine teadustöö läbiviimisel (ressursside kasutamisel, uuritavate kohtlemisel, andmete haldamisel, jne)
- Väärkäitumine publitseerimisel ja retsenseerimisel
- Väärkäitumine teaduskogukonnas
- Väärkäitumine hea teadustava rakendamisel

1. Hea teaduse raamnõuete mittejärgimine

- Kehtivate teaduseetika põhimõtete, standardite või õigusnormide rikkumine
- Uurimistöö läbiviimine ilma nõutavate lubade, nõusolekute või eetikakomitee kooskõlastuseta
- Uurimistöö läbiviimine mitte sellises vormis, mis on saanud eetikakomitee heakskiidu
- Uurimistöö rahastaja kehtestatud reeglite mittejärgimine või saadud rahastuse väärkasutamine

2. Väärkäitumine teadustöö läbiviimisel

- Uuritavate ebaeetiline kohtlemine (uuritavate heaolu mittetagamine või otsene kahjustamine, uuritavate vaba tahte, autonoomia, inimväärikuse mitteaustamine)
- Teadusandmete võltsimine, väljamõtlemine või meelevaldne täiendamine
- Teadusandmete töötlemise põhimõtete rikkumine (väärkäitumine, mis puudutab andmete säilitamist, hävitamist, jagamist)
- Teadustöö ohutuspõhimõtete eiramine
- Looduskeskkonna ja kultuuripärandi kahjustamine uurimise käigus
- Katseloomade ebaeetiline kohtlemine

3. Väärkäitumine publitseerimisel ja retsenseerimisel

- Autorsuse omistamine kellelegi, kes ei vasta autorsuse kriteeriumitele
- Teenitud autorsuse või kolmandate isikute panuse mittemärkimine teaduspublikatsioonis ja kellegi teise töö, sh teooria, kontseptsiooni, teadusandmete või alusmaterjali enda omana esitamine
- Oma publikatsiooni korduv avaldamine ilma viiteta algsele ilmumiskohale
- Peale publikatsiooni ilmumist avastatud olulistest puudustest väljaandja või kirjastaja teavitamata jätmine
- Retsenseerimiseetika põhimõtete (erapooletus, konfidentsiaalsus, hoolikus) eiramine

4. Väärkäitumine teaduskogukonnas

- Akadeemilise) huvide konflikti teadvustamata jätmine, sellest mitte teadaandmine või menetlemata jätmine
- Võrdse kohtlemise põhimõtete mittejärgimine
- Lugupidamatu või pahatahtlik suhtumine kolleegi, heade kollegiaalsete suhete kahjustamine kollektiivis
- Suutmatus õpetada juhendatavaid järgima hea teadustava väärtusi ja tegevuspõhimõtteid

Kuidas väärkäitumise juhtumeid menetleda?

- "Recommendations for the Investigation of Research Misconduct. Enrio Handbook" (ENERI)

  http://www.enrio.eu/wp-content/uploads/2019/03/INV-Handbook_ENRIO_web_final.pdf

- Teadlaste ja teadusasutuste vastutus

Teadlaste, teadusasutuse vastutus

Teadusasutuse vastutus:

- Väljaõpe ja koolitus
- Nõustamine
- Töökeskkonna kujundamine
- Hea teadustava rikkumiskahtluste ja kaebuste menetlemine

Teadlaste vastutus:

- Järgida hea teadustava põhimõtteid
- Anda oma panus teadusasutuses head teadust toetava organisatsioonikultuuri kujndamisse, sh abistades ja nõustades kolleege ja juhtides tähelepanu võimalikele hea teadustava rikkumistele.

Hea teadustava institutsionaalne toetamine

- Teaduseetika koolituste korraldamine
- Pädeva nõustamissüsteemi väljatöötamine
- Asutuse töökeskkond
- Eetikakomiteede ja komisjonide (nt hea teadustava rikkumiste menetlemise komisjoni) loomine, juhendite/protseduurireeglite väljatöötamine, mis aitavad inimestel otsustada, kelle poole pöörduda.
- Hea teadustava rikkumistele reageerimine, rikkumiskahtlusega juhtumite menetlemine.

Hea teadustava rakendamine TÜs

- Tartu Ülikooli senat võttis 27. oktoobril 2017 vastu hea teadustava. Sama aasta 1. novembril allkirjastas Tartu Ülikool koos 20 teadus- ja arendusasutuse, Eesti Teadusagentuuri ning Haridus- ja Teadusministeeriumiga hea teadustava kokkuleppe, millega võttis endale kohustuse toetada hea teadustava järgimist ja edendamist ülikooli töötajaskonna seas.
- Doktoriõppe kursuse **„Hea teadus: raamnõuded, väärtused ja tegevuspõhimõtted“** (eesti ja inglise keeles) käivitamine (loengud, seminarid, videoloengud, praktilised tööd)
- Õppejõud: Margit Sutrop (vastutav), Jüri Allik, Ruth Kalda, Aleksei Kelli, Tiina Ann Kirss, Urmas Kõljalg, Halliki Harro-Loit, Marju Lauristin, Endla Lõhkivi, Toivo Maimets, Maria Murumaa-Mengel, Lilain Neerut, Aive Pevkur, Veljo Runnel, Olga Schihalejev, Tiiu Tarkpea, Tobias Schulte, Andra Siibak, Mari Ann Simovart, Andres Soosaar, Urmas Sutrop, Kadri Tamme
- **Hea teadustava rakendamise juhendi väljatöötamine** (TÜ eetikakeskus koostöös akadeemilise sekretäri, juristiga)

Hea teadustava rikkumised erinevad olulisuselt

- **Olulised rikkumised** (võltsimine, väljamõtlemine, plagiaat) ja muud tõsised rikkumised, mis on tehtud teadlikult või äärmise lohakuse tulemusena.
- **Vähemolulised rikkumised**: taunitud praktikad, hallid alad.

Fanelli D (2011) *The black, the white and the grey areas – towards an international and interdisciplinary definition of scientific misconduct.* Pp. 77–87 in: Nick Steneck & Tony Meyer eds. **Promoting Research Integrity on a Global Basis.** World Scientific press.

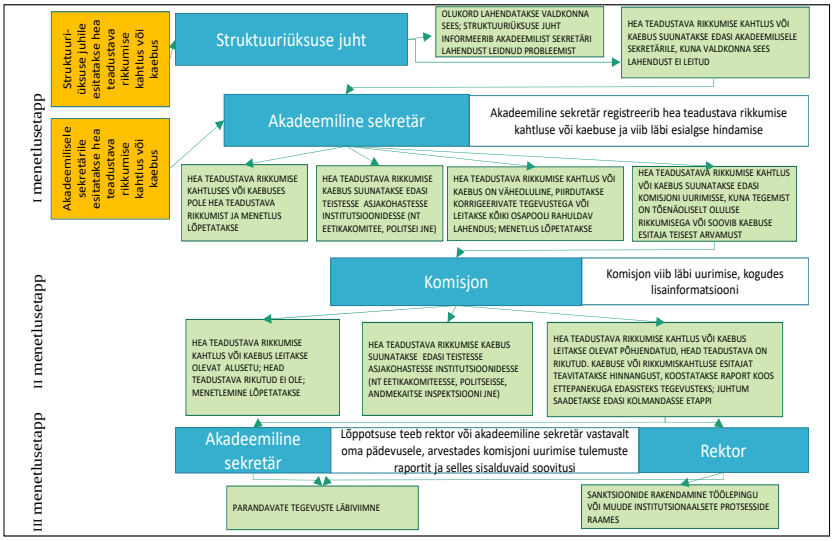
Tegutsemine hea teadustava rikkumiskahtluse korral

SÜSTEEMI OSAPOOLED

- Püsikomisjon akadeemilise sekretäri juures
- Nõustajad valdkondades
- Nõustajate koolitamine ja toetamine eetikakeskuse poolt
- Struktuuriüksuste juhid

KAEBUSTE MENETLEMINE

- Kaebuste esitamine: võimalik pöörduda struktuuriüksuse juhi poole või otse akadeemilise sekretäri poole

1

Täiendavat lugemist

- Forsberg, E.-M.; Sutrop, M., et al (2018). "Working with research integrity – guidance for research performing organisations", Science and Engineering Ethics, 24 (4), 1023–1034. 10.1007/s11948-018-0034-4.
- Sutrop, M.; Lõuk, K. (2020). "Informed consent and ethical research". In: Iphofen, Ron (Ed.). Handbook of Research Ethics and Scientific Integrity. Switzerland, Cham: Springer [ilmumas, sh online].
- Sutrop, M., Parder, M., Juurik, M. (2019). "Research Ethics Codes and Guidelines". In: Iphofen, Ron (Ed.). Handbook of Research Ethics and Scientific Integrity. Switzerland, Cham: Springer [ilmumas, sh online].
- Sutrop, M (2013). "Teadlase eetika ja teadustöö eetika". *Teadusmõte Eestis. Teaduskultuur* (101–113). Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia. (8).

Aitäh kuulamast!

Ettekande valmimisel panustasid Marten Juurik, Kristi Lõuk, Mari-Liisa Parder, Katrin Velbaum, Õnne Allaje

Kontakt:
Margit.Sutrop@ut.ee
www.eetika.ee